

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Сергій Анатолійович САБЛУК,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
m.miracle@ukr.net

УДК 343.979:94 (477) «195»

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РОКІВ ХХ ст.

З'ясовано основні чинники, які визначали характер організації контролю злочинності в Україні впродовж 1950-х років. Висвітлено особливості формування кримінальної субкультури, а також її вплив на характер злочинної діяльності та втягування у неї молодих людей. Визначено кількісні показники розкриття злочинів в УРСР із виокремленням регіональних особливостей цього процесу. Досліджено вплив широкого застосування покарання у вигляді позбавлення волі на формування кримінальної субкультури, а також на зміни професійної кваліфікації злочинців. Показано негативний вплив прізонізації населення на організацію контролю злочинності у другій половині 1950-х років. Висвітлено специфіку рецидивної злочинності та особливості її поширення на території УРСР. Показано вплив запровадження покарань за дрібні злочини у вигляді заміни позбавлення волі умовним засудженням із передачею злочинців на поруки трудовим колективам на динаміку рівня злочинності в Україні. Висвітлено вплив амністій на процес організації контролю злочинності протягом другої половини 1950-х років.

Ключові слова: злочинність, контроль злочинності, кримінальна субкультура, кримінальні злочини, вища міра покарання.

Процес десталінізації позначився на багатьох сферах життя радянського суспільства і потягнув за собою зміни у сфері організації кримінально-правового контролю злочинності. Перегляд усталених цінностей, критичний аналіз минулого, реабілітація жертв політичного терору в процесі десталінізації зовсім не означали,

що група вищих функціонерів і вождів правлячої партії змінила своє ставлення до інакомислення як суспільно-політичного явища в житті радянського суспільства. Ознакою постсталінських років був відхід нового керівництва від крайнощів диктатури, який, щоправда, супроводжувався компенсаційним посиленням інституційних важелів, утвердженням комуністичної версії олігархічного правління. У таких умовах забезпечення дієвого контролю злочинності входило у протиріччя із масштабною прізоналізацією населення, яка мала місце у сталінські часи.

Теоретичну базу дослідження становлять роботи сучасних українських та зарубіжних кримінологів: Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, В. С. Зеленецького, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, О. М. Литвака, В. Г. Лихолоба, В. В. Лунєєва, П. І. Орлова, О. Б. Сахарова, П. Л. Фріса.

На виконання постанови ЦК КПУ від 3 вересня 1954 р. «Про заходи посилення роботи органів міліції» у 1955 році до карної відповідальності притягнуто 83 099 осіб, викрито 6 032 злочинні групи, з яких — 710 грабіжницьких груп та 2 901 група, що займалася крадіжками, а також ліквідовано 1 831 групу розкрадачів соціалістичної власності. На території УРСР у 1955 році було здійснено 32 463 карні злочини, у тому числі 1 005 вбивств, 2 187 розбійних нападів, 16 092 крадіжки та 11 369 хуліганських проявів. У 1955 році кількість вбивств у порівнянні із 1954 роком зросла на 6 %, розбійних нападів — на 11,2 %, крадіжок — на 13 % [1, арк. 84–85].

У 1956 році, за даними Міністерства внутрішніх справ, було зареєстровано 54 000 злочинів, з яких більше 24 000 особливо небезпечних — вбивства, пограбування, зґвалтування. Крім того, мала місце така ж кількість проявів хуліганства та понад 5 300 інших злочинів. У порівнянні із 1955 роком кількість злочинів у 1956 році збільшилася майже на 62 %, а по особливо небезпечних злочинах — на 32,4 %. Найбільшу кількість злочинів було вчинено у Сталінській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Кримській та Харківській областях. Причому із загальної кількості притягнутих до карної відповідальності 74,3 % притягалися вперше, 25,7 % раніше вже були засуджені. А із числа притягнутих до відповідальності більше половини склали молоді люди: віком до 18 років — 6 584 особи, від 18 до 25 років — 21 751 осіб, у тому числі понад 4 000 комсомольців. У 1956 році порівняно із попереднім роком значно збільшилася кількість притягнутих до відповідальності осіб, що вели паразитичний спосіб життя, ніде не працювали, а лише переїжджали з місця на місце. Серед них збільшилася кількість молодих людей [1, арк. 235–236]. Тільки за 11 місяців 1956 року по Київській області було передано до суду справи на 258 підлітків, які переважно вчиняли особливо небезпечні злочини: розкрадання державного майна і крадіжки особистого майна громадян [2, арк. 1]. При цьому протягом 1957 року злочинність серед неповнолітніх у порівнянні із 1956 роком збільшилася за рахунок зростання кількості випадків крадіжок та зґвалтувань [2, арк. 4].

У 1955 році питома вага розкритих злочинів становила по УРСР 89,2 %. У 1956 році — 92,3 %, у 1957 році — 95,4 %. У 1955 році було притягнуто до кримінальної відповідальності 83 071 особа, у 1956 році — 101 410, у 1957 — 114 547 осіб, за 9 місяців 1958 року — 91 574 особи [2, арк. 86].

У 1956 році значне зростання кількості злочинів у порівнянні із 1955 роком мало місце за рахунок хуліганських проявів (збільшилося на 12 362 випадки). У 1956 році зросла кількість крадіжок. У 1957–1958 рр. відбулося подальше значне зростання кількості особливо небезпечних злочинів і особливо таких, як крадіжки державного майна, крадіжки особистої власності, розбійних нападів та вбивств. У 1955 році раніше судимими було здійснено 8 849 злочинів (30,7 % до загальної

кількості), у 1956 році — 13 859 (25,5 %), у 1957 році — 14 845 (23 %), за 9 місяців 1958 року — 12 476 (25,2 %). У 1955 році до карної відповідальності притягнуто раніше судимих 10 106 осіб (28,8 % до загальної кількості осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності), у 1956 році — 14 707 (25,6 %), у 1957 р. — 15 126 (23,2 %), за 9 місяців 1958 р. — 12 164 (25,2 %) [2, арк. 87–88].

У другій половині 1950-х років проблемою також залишалося вчинення злочинів військовослужбовцями. У військах Прикарпатського військового округу протягом другого кварталу 1957 року було вчинено 170 військових злочинів, за третій квартал — 180, за четвертий квартал — 155, а за 1 квартал 1958 року — 161. Найбільш розповсюдженими залишалися дезертирство, самовільне залишення частини, членушкодження. Загальнокримінальних злочинів було зафіксовано у другому кварталі 1957 року — 70, у третьому — 95, у четвертому — 104, а в першому кварталі 1958 року було вчинено 85 злочинів, серед яких найбільш розповсюдженими були згвалтування, крадіжки державного майна та хуліганство [2, арк. 49]. Протягом першого кварталу 1958 року в частинах та з'єднаннях Одеського військового округу було зафіксовано 118 воїнських, 67 загальнокримінальних злочинів та 52 надзвичайні події. Внаслідок цього загинуло 20 осіб, отримали тяжкі тілесні ушкодження 22 особи. Порівняно із четвертим кварталом 1957 року кількість воїнських злочинів зросла з 89 до 118 випадків, загальнокримінальних — знизилася на 9 і кількість надзвичайних випадків знизилася на 6. Найбільш поширеними були випадки крадіжок майна, порушення караульної служби, самовільне залишення військової частини, невиконання наказів та хуліганство [3, арк. 82].

Загалом, за даними прокуратури УРСР, у 1957–1958 рр. відбулося подальше значне зростання кількості особливо небезпечних злочинів, до яких зараховувалися й розкрадання соціалістичної власності. При цьому відзначалося різке зростання кількості рецидивів. З практики роботи органів МВС було відомо багато випадків, коли особа, яка потрапила у місця позбавлення волі за дрібні злочини, після відбуття покарання вчиняла тяжкі злочини, причому із залученням до їх вчинення молодих людей та осіб, які раніше не були засуджені. Працівники міліції відзначали, що посилення репресій і винесення більш жорстких вироків не дали можливості зменшити загальну кількість вчинених злочинів. За даними МВС УРСР у 1955 році притягнуто до кримінальної відповідальності 83 017 осіб, засуджено до виправно-трудова робіт 118 389 осіб, у 1956 році — 101 410 і 96 738, у 1957 році — 114 547 і 65 134, за 9 місяців 1958 року — 91 574 і 44 146 осіб. Крім того, у виправно-трудова колоніях МВС УРСР склалася обстановка, яка негативно позначалася на перевихованні ув'язнених. На 1 жовтня 1958 р. у ВТК МВС УРСР утримувалося 59 077 осіб при ліміті 46 266 осіб [2, арк. 94]. Досить часто траплялося так, що саме в місцях позбавлення волі налагоджувалися контакти для подальшої злочинної діяльності.

Наприкінці 1950-х років збільшилася кількість випадків застосування вищої міри покарання. У доповідній записці голови Верховного суду УРСР Ф. Глуха вказувалося, що протягом 1955 року в УРСР до вищої міри покарання у вигляді розстрілу обласними судами було засуджено 250 осіб, в 1956 — 297, 1957 — 351, в 1958 — 472 особи. Чиновник відзначав, що якщо взяти всі дані про вмисне вбивство по республіці, включаючи і дітовбивство, то у відношенні до середніх даних по СРСР найбільше число засуджених за навмисне вбивство мало місце у Туркменській РСР (11,8 % (1955), 10,7 % (1956), 11,1 % (1957)), Грузинській РСР (8,0 % (1955), 8,8 % (1956), 10,0 % (1957)), РРФСР (5,2 % (1955), 5,4 % (1956), 6,6 % (1957)). В УРСР — 2,2 % (1955), 2,4 % (1956), 2,8 % (1957). З

наведених даних видно, що судимість за навмисне вбивство в УРСР значно нижча, ніж у інших республіках, проте судимість за цей злочин із року в рік збільшувалася. Коли взяти судимість лише за навмисне вбивство при обтяжуючих обставинах 1955 року і порівняти з 1958 роком, то судимість зросла майже в два рази. Найбільше кількість засуджених за навмисне вбивство при обтяжуючих обставинах фіксувалася у Сталінській, Луганській, Київській, Дніпропетровській, Харківській, Сумській та Миколаївській областях. Найменша кількість засуджених за цей вид злочинів була в Закарпатській, Дрогобицькій, Житомирській та Волинській областях.

Вбивства з хуліганських мотивів у 1958 році були здійснені 150 особами (33,5 %), на ґрунті помсти — 131 особою (29,3 %), з метою заволодіння майном потерпілого — 68 особами (15,3 %), на ґрунті ревнощів — 59 особами (13 %), з метою полегшити або приховати інший злочин — 10 особами (2,2 %), з інших мотивів або вбивства під час бійки — 30 особами (6,7 %). Як правило, навмисні вбивства здійснювалися особами в нетверезому стані. Особливо це характерно для навмисних вбивств на ґрунті хуліганства, помсти, з метою заволодіти майном потерпілих. Відзначалося багато вбивств у громадських місцях, клубах, кінотеатрах, а також у гуртожитках та трамваях. Непоодинокими залишалися факти вбивств на ґрунті службової діяльності представників влади, відповідальних працівників колгоспів та інших громадських активістів. Такі факти мали місце в Харківській, Сумській, Полтавській, Вінницькій, Тернопільській, Рівненській областях. Обласними судами за 1958 рік було засуджено до вищої міри покарання 472 особи. Верховним Судом залишено в силі вироки стосовно 352 осіб, а замінена вища міра покарання на позбавлення волі була щодо 95 осіб. Органи слідства і суди часто знаходилися під впливом тяжких наслідків вчиненого злочину, дії звинувачених кваліфікували без урахування по справі фактичних обставин, умислу засудженого, мотивів вчинення злочину, особи засудженого і потерпілого та поводження останнього під час вчинення злочину. Застосування смертної кари за вмисні вбивства при обтяжуючих обставинах в силу Указу Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за навмисне вбивство» не вплинуло на зниження кількості засуджених за навмисне вбивство, хоч кількість засуджених до смертної кари з року в рік збільшувалася [4, арк. 31–34].

У доповідній «Про стан судимості в республіці за 1958 рік» міністра юстиції УРСР К. Згурської від 6 лютого 1959 р. вказувалося, що суди республіки засудили в 1958 році 185 976 осіб проти 166 437 осіб у 1957 році. У 1958 році судимість збільшилася на 11,7 % порівняно з 1957 року. Кількість засуджених збільшилася у Київській області з 10 641 до 12 616 осіб, Харківській — з 8 587 до 10 545 осіб, Луганській — з 9 842 до 11 780 осіб, Дніпропетровській — з 9 510 до 11 316 осіб, Сталінській — з 19 990 до 21 567 осіб. За самогоноваріння судимість протягом 1957–1958 рр. збільшилася на 74 %, за дрібні крадіжки державного та громадського майна — на 34 %, за виготовлення та зберігання зброї, вбивство з необережності та перевищення меж необхідної оборони судимість збільшилася на 11 %, за аварії на транспорті — на 1,4 %. Крім того, народні суди піддали арешту 180 136 осіб за дрібне хуліганство та 24 086 осіб піддали арешту та општрафували за дрібну спекуляцію. Серед засуджених кількість молодих людей збільшилася в 1958 році на 4 546 осіб. Серед засуджених молодих людей була значна кількість комсомольців, яка збільшилася у 1958 році. Більше всього засуджено комсомольців за хуліганство, розкрадання державного та громадського майна, крадіжки особистого майна громадян та розбій. У 1958 році було засуджено 2 564 члени КПРС проти 2 254 у 1957 році. Більшість з них засуджені за

розкрадання державного та громадського майна і службові злочини [4, арк. 42–45].

Загалом 12,6 % засуджених у 1958 році мали раніше судимість. У 1958 році кількість рецидивістів збільшилася на 4 073 у порівняно з 1957 року. З загального числа засуджених у 1958 році осіб, 2 759 осіб вчинили злочини за два або більше років до їх засудження, у тому числі 1 042 — особи за розкрадання державного та громадського майна. Ці дані свідчили про те, що у значній кількості випадків злочини своєчасно не розкривалися. Протягом 1958 року суди республіки застосували позбавлення волі до 98 479 засуджених. Обласні суди засудили за вбивство 459 осіб і за бандитизм — 9 осіб до смертної кари. Верховний Суд залишив вироки в силі стосовно всіх засуджених за бандитизм та 358 осіб за вбивство (навмисне вбивство та вбивство із хуліганських мотивів) [4, арк. 47].

У доповідній прокурора УРСР Д. Панасюка від 20 квітня 1959 р. «Про факти серйозних порушень соціалістичної законності в органах міліції Української РСР» наголошувалося, що постанови ЦК КПРС від 29 січня 1958 р. «Про факти порушення законності в міліції» та ЦК КП України від 14 березня 1958 р. «Про факти порушення законності в установах міліції республіки» виконуються незадовільно. Протягом 1958 року за порушення законності було — до кримінальної відповідальності і засуджено 42 працівники міліції, до дисциплінарної відповідальності притягнуто 1 603 особи, в тому числі 500 осіб звільнено з органів міліції. Окремі працівники допускали незаконні методи проведення слідства, незаконно застосовували зброю та вдавалися до побиття заарештованих. У практиці окремих відділів органів міліції, як і протягом попередніх років, мали місце факти безпідставних арештів і незаконних затримань. Користуючись безконтрольністю з боку начальників окремих установ міліції, деякі працівники зловживали службовим становищем, займалися хабарництвом, привласнювали речі та цінності, відібрані в заарештованих громадян. Серед працівників міліції були поширені факти пияцтва, хуліганства, запізнитого реагування на злочини, приховування злочинів від обліку та реєстрації, особливо в тих випадках, коли злочинця не було викрито [4, арк. 68].

Лише наприкінці 50-х років ХХ ст. стало помітним формування уявлення про те, що перебування у в'язниці не сприяє «перевихованню», а навпаки, сприяє втягненню осіб у протиправну діяльність. Зміна уявлень про доцільність призначення покарання у вигляді позбавлення волі знайшла відображення у практиці винесення вироків судами із кваліфікацією певної частини хуліганських проявів як «дрібног хуліганства», за яке передбачався лише штраф. У практиці роботи органів міліції та судів досить поширеними залишалися «факти лібералізму» у справах про хуліганство [2, арк. 41].

У 1959 році було прийнято постанову ЦК КПРС «Про недоліки в практиці притягнення до судової відповідальності громадян за малозначні злочини і тримання ув'язнених у виправно-трудових колоніях». На виконання постанови перевірки було встановлено, що значна кількість ув'язнених на території Київської області була засуджена за малозначні злочини, а деякі засуджені безпідставно утримувалися в колоніях із суворим режимом [2, арк. 191]. На виконання цієї постанови з метою попередження злочинності, посилення нагляду за додержанням законності і залучення громадськості до цієї справи судово-прокурорські органи та УВС стали більше практикувати проведення комплексних перевірок стану законності в окремих підприємствах, організаціях, установах і колгоспах з наступним обговоренням наслідків перевірки на зборах працівників.

Однак у практиці роботи окремих органів прокуратури, суду та міліції залишалось багато фактів, коли громадяни притягалися до кримінальної відповідальності за малозначні злочини і засуджувалися до позбавлення волі, замість

того, щоб передавати такі справи на розгляд громадськості. Тільки в Тернопільській області за мотивами визначення занадто суворого покарання у 1959 році було опротестовано у порядку надзору 113 вироків народних судів. Органи прокуратури, суду та міліції перебудовували свою роботу відповідно до вказівок ЦК КПРС про необхідність широкого залучення громадськості до справи боротьби із «порушниками правил соціалістичного суспільства». У 1959 році справи 186 осіб було припинено, а винні передані для обговорення та вжиття відповідних заходів громадським організаціям [4, арк. 175]. Протягом 1959 року у порядку надзору було зменшене покарання 124 засудженим по Запорізькій області [4, арк. 196]. У Чернівецькій області за сім місяців 1959 року народними судами було розглянуто 207 матеріалів на засуджених, представлених до умовно-дострокового звільнення або заміни покарання на більш м'яке [4, арк. 204]. Загалом по УРСР вже на 19 вересня 1959 р. комісіями було розглянуто 5 112 справ засуджених, з яких звільнено достроково від відбуття покарання 3 304 особи і 1 303 особам позбавлення волі було замінено на інші засоби покарання: умовне — 917 особам, виправні роботи — 174 особам, відправлення в дисциплінарний батальйон — 2 особам, передано на поруки громадським організаціям та колективам трудящих — 123 особи, передано на поруки батькам і близьким родичам — 87 осіб. Всього було звільнено з місць ув'язнення 4 607 осіб [4, арк. 216]. За даними заступника міністра внутрішніх справ УРСР І. Голинного на 26 вересня 1959 р. комісіями було розглянуто 9 699 справ, по яких достроково звільнено 5 868 осіб і 2 766 особам покарання у вигляді позбавлення волі замінено іншими заходами. Всього за весь час роботи комісій з місць позбавлення волі звільнено 8 634 особи [4, арк. 226]. А на 1 жовтня 1959 р. комісіями було розглянуто 12 444 справи, по яким достроково звільнено 7 236 осіб і 3 857 особам позбавлення волі замінене іншими заходами. Всього за час роботи комісій звільнено 11 093 особи [4, арк. 232].

Проте мали місце факти, коли особи, звільнені з місць позбавлення волі за рішенням комісій Президії Верховної Ради УРСР, знову здійснювали злочини [4, арк. 234]. Відповідно до Закону СРСР «Про віднесення до відання союзних республік законодавства про судоустрій союзних республік, прийняття цивільного, кримінального і процесуальних кодексів» від 11 лютого 1957 р. союзний центр, фактично відмовляючись від прийняття у цих сферах загальносоюзних кодексів, не відмовився від визначення основних засад кримінального законодавства.

25 грудня 1958 р. було прийнято «Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік». Важливою була відміна раніше діючого принципу аналогії із відзначенням, що злочинним вважалося лише суспільно небезпечне діяння, передбачене законом. Закон, що визначав караність певного діяння, не мав зворотної сили. Запроваджувався принцип індивідуалізації покарання і зв'язок кримінальної відповідальності з провиною (виною) із скасуванням принципу об'єктивного ставлення у провину, відповідно до якого раніше покарання застосовувалося без урахування самого факту провини до осіб, які визнавалися «суспільно небезпечними», або до родичів обвинуваченого. При цьому покарання могло застосовуватися виключно за вирокіом суду. Скасовувалося покарання у вигляді оголошення «ворогом народу», вигнання із СРСР, позбавлення через суд політичних прав [5, с. 74].

Поруч з цим 25 грудня 1958 р. було прийнято закони «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» та «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», які, по суті, приймалися у контексті протидії владних органів демократизації радянського суспільства, окремі ознаки якої спостерігалися в період хрущовської «відлиги». Посилення кримінальної відповідальності базувалося на новій теоретичній базі. У Законі «Про кримінальну відповідальність за державні

злочини», що заміняв застарілі «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління)» від 25 лютого 1927 р. та доповнення до нього від 8 червня 1934 р., не вживалося терміна «контрреволюційні злочини». Замість нього було введено поняття «Особливо небезпечні державні злочини». Якщо раніше зрадою Батьківщини вважалися «дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду воєнній могутності Союзу РСР, його державної незалежності та недоторканності його території, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон», то у новому варіанті Закону ці дії визначалися як «навмисно вчинені громадянином СРСР на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, державній безпеці або обороноздатності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача військової або державної таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги у проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а рівно заколот з метою захоплення влади» [5, арк. 76].

Підзаконні акти, якими керувався КДБ при РМ СРСР, надавали право визначати «достатні підстави» в наявній «антирадянській діяльності», рівень «загрози» соціалістичній системі чи «очевидну небезпеку» органам безпеки. Нечітке формулювання диспозиції статей залишало багато місця для їх розширеного тлумачення. У першу чергу, це стосувалося статей кодексу «антирадянська агітація і пропаганда» і «контрреволюційні злочини» [6, с. 173].

Таке трактування дозволяло здійснювати переслідування інакомислячих та представників політичної опозиції. Саме така тенденція спостерігалася у СРСР після того, як реакція суспільства на рішення XX з'їзду КПРС стала занадто загрозливою для уніфікації суспільно-політичних настроїв і сприяла поширенню альтернативних офіційних поглядів та оцінок дійсності. Прирівнювання відмови повертатися до СРСР з-за кордону або втеча за кордон до зради Батьківщині лише підтверджували прагнення до уніфікації суспільно-політичного життя.

Принципово новими були у Законі підходи до встановлення юридичних меж визначення понять «пропаганда» та «агітація», які підлягали кримінальному переслідуванню. У Положенні 1927 р. ст. 10 мала такий зміст: «Пропаганда та агітація, що вміщують заклик до повалення, підриву або послаблення радянської влади, або до здійснення окремих контрреволюційних злочинів, а рівно розповсюдження, або виготовлення, або зберігання літератури того ж змісту». Крім того, у статті був додаток: «Ті ж дії при масових заворушеннях, або з використанням релігійних або національних забобонів мас, або за воєнних обставин, або у місцевостях, оголошених на воєнному становищі». Але зовсім інший зміст був у ст. 7 Закону 1958 р.: «Агітація чи пропаганда, що проводиться з метою підриву або послаблення радянської влади, або здійснення окремих особливо небезпечних державних злочинів, розповсюдження з тією ж метою наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський, державний чи суспільний лад, а рівно розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою у письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту ... Ті ж дії, здійснені з використанням грошових коштів або інших матеріальних цінностей, отриманих від іноземних організацій, або особою, раніше засудженою за особливо небезпечні злочини, а рівно здійснені у воєнний час». Подібне трактування суттєво розширювало можливості притягнення до кримінальної відповідальності за інакомислення в рамках протидії розповсюдженню «наклепницьких вигадок».

Амністія та певна лібералізація режиму не означали відмову від переслідувань. Боротьба з «антирадянськими елементами» продовжувалася. Політичне керівництво СРСР та України з підозрою ставилося до місцевих кадрів Західної України.

Реабілітація репресованих окреслила той факт, що в центрі та на місцях залишалися ті ж співробітники каральних органів, які вважали свої дії абсолютно справедливими, безпідставно позбавляючи громадян життя і волі. Вони повинні були визначати строки звільнення ув'язнених, вирішувати правові підходи застосування амністії та перегляду кримінальних справ. Безпосереднім учасникам репресій необхідно було вирішувати надзвичайно складне завдання: не продовжувати строки ув'язнення, а звільняти тих, кого вони раніше самі засуджували. Їх звичне ставлення до ув'язнених як до безправних, приречених осіб не могло змінитися враз на співчуття, гуманність лише за резолюцією керівника [7, с. 177].

Правоохоронна система, орієнтована на пошук «ворогів», не була здатною за короткий час лібералізуватися, тим більше, що досить скоро після проведення ХХ з'їзду КПРС ліберальні перетворення поступилися місцем новим переслідуванням, боротьбі з інакомисленням, що додатково орієнтувало правоохоронців на репресивні дії. У таких умовах кримінально-правовий контроль злочинності часто перетворювався на «гонитву за показниками», яка сприяла криміналізації правоохоронних органів із залученням частини їх працівників до незаконних схем одержання матеріальних благ.

Крім того, серйозна нестача кваліфікованих спеціалістів — працівників з вищою та середньою освітою — відчувалася в провідних службах МВС: карному розшуку, апаратах БРСВС, слідствах, Державтоінспекції, службі дільничних інспекторів. Але намагання деяких керівників якомога швидше заповнити вакантні посади призводили до того, що на службу в міліцію потрапляли випадкові люди, недостатньо підготовлені у професійному плані. Насиченню кадрів у роботі міліції заважала і їх плинність, чверть якої відбувалося через звільнення за службовою невідповідальністю [8].

Значного поширення в республіці набуло хабарництво. Тільки протягом 1958 року 78,5 % засуджених за хабарництво отримали покарання у вигляді позбавлення волі терміном від 2 до 10 років [9, арк. 47]. Підкреслюючи виняткову небезпеку хабарництва, у своїй постанові від 24 червня 1959 р. Пленум Верховного суду СРСР вказував на необхідність рішучої боротьби із хабарництвом шляхом застосування до осіб, винних у одержанні і дачі хабара, а також до посередників у хабарництві суворих мір покарання, встановлених законом, не допускаючи необґрунтованого пом'якшення покарання по цього роду справах [9, арк. 69].

Практика визначення та відбуття покарання в УРСР у другій половині 1950-х років сприяла не стільки зміні світогляду злочинців у бік відмови від кримінальної діяльності, скільки підвищенню «кваліфікації» і створенню злочинних груп, які мали у своєму складі професійних економістів. Цей факт використовувався для здійснення різного роду економічних злочинів, а злочинні зв'язки з представниками правоохоронних органів і органів влади різних рівнів посилювали корупційну складову злочинів. Особливо широко використовувалася система дачі хабарів. При цьому хабарі давалися не тільки (а в ряді випадків й не стільки) у грошовій формі, скільки у вигляді продуктів харчування, промислових виробів, що сприймалося суспільством як «вдячність» за підтримку. З часом уявлення про необхідність подібної «подяки» трансформувалася в елемент її зв'язку з перебуванням на певних посадах. А в умовах, коли розподіл продуктів харчування і дефіцитних товарів в основному перебував у руках державних службовців, то їх участь у злочинних групах, пов'язаних з розкраданням соціалістичної власності, ставала лише справою часу. Однак злочини партійних та радянських працівників продовжували всіляко приховувати для формування позитивного образу радянської влади. При цьому обмеження проявів корупції виключно за допомогою посилення

кримінально-правової відповідальності без модернізації економічних відносин ставало практично неможливим.

Загалом аналіз обставин вчинення злочинів, пов'язаних із розкраданням соціалістичної власності у другій половині 1950-х років, свідчить про поширення організації значної їх частини керівними представниками різних рівнів. Участь у злочинних діяннях вищих працівників апарату міністерств була швидше виключенням, аніж правилом. Проте деякі керівники торговельних організацій, підприємств харчової промисловості брали участь у розкраданні соціалістичної власності. Однак аналіз практики визначення покарань за розкрадання соціалістичної власності свідчить про «вибірковість» застосування правових норм, залежно від соціального статусу злочинців. Як правило, зловживання службовим становищем з боку високопосадовців (працівників міністерств), пов'язані із розкраданням соціалістичної власності, мали наслідком виключення з партії або звільнення із займаної посади з переведенням на іншу роботу. Проте у випадку виявлення подібних фактів, вчинених керівниками підприємств чи їх працівниками, тягнули за собою позбавлення волі на тривалі терміни.

Наприкінці 1950-х років назріла необхідність переосмислення засобів кримінально-правового контролю злочинності в силу усвідомлення того факту, що ув'язнення не сприяє виправленню громадян, відмові більшості з них від злочинної діяльності. Натомість завдяки криміналізації великої кількості діянь та широкому застосуванню покарання у вигляді позбавлення волі відбувалося поширення кримінальної субкультури, вплив якої змінював світогляд і поведінку більшості радянських громадян. Усе очевиднішою ставала проблема розробки теорії кримінального права, проведення кримінологічних досліджень.

Проте навіть в умовах масштабної прізонізації населення наприкінці 1950-х років поступово збільшувалася кількість випадків призначення вищої міри покарання. Частково це обумовлювалося зростанням рівня злочинності у другій половині 1950-х років. Однією з причин такого явища стали амністії карних злочинців, чиє перебування в місцях позбавлення волі, як правило, не змінювало їхніх вподобань та стилю життя. За матеріалами колишніх «секретних папок» ЦК КП(б)У, працівники правоохоронних органів наприкінці 1950-х років негативно відгукувалися про проведення амністій, оскільки це, на їхню думку, перекреслювало попередні зусилля, спрямовані проти злочинного світу. Набуло вкрай важливого значення створення агентурних мереж у середовищі злочинців з метою організації їх затримання.

Певна лібералізація правлячого режиму у другій половині 1950-х років ще не змінила установок правосвідомості більшості працівників правоохоронних органів, орієнтованих на отримання свідчень від заарештованих шляхом фізичного насильства. Не відійшли у минуле й безпідставні арешти та побиття підозрюваних, а також їх арешт без пред'явлення обвинувачень протягом відносно тривалого часу.

У другій половині 1950-х років притягнення до кримінальної відповідальності представників партійного апарату вже суттєво обмежувалося клановою системою та родинно-земляцькими зв'язками, коли таке притягнення ставало можливим фактично лише у випадку широкого розголосу вчинених злочинних дій. А в інших випадках відповідальних працівників звільняли з роботи, переводили на інше місце роботи саме для уникнення небажаного розголосу, щоб не підривати авторитет партії.

У другій половині 1950-х років різко зростає кількість випадків розкрадання державної або суспільної власності в особливо великих розмірах, яке здійснювалося добре організованими групами злочинців, серед яких усе більше траплялися

високопосадовці, що відповідали за розподіл промислової та сільськогосподарської продукції, а також професійні економісти, які мали спеціальні знання, необхідні для забезпечення видимості законності здійснення операцій з розкрадання майна. Якщо раніше об'єктами розкрадань виступали промислові та продовольчі товари, то на цей час увага злочинців усе більш була прикута до розкрадання грошових коштів. Почали набувати великого впливу об'єднання злочинців із різних республік СРСР, що підвищувало значення відділів БРСВ.

Наприкінці 1950-х років формувалися уявлення про методи запобігання злочинам, серед яких називалося покращення соціально-побутових умов та культурного обслуговування населення в поєднанні із посиленням виховної роботи у середовищі молоді. Але негативним моментом, який перешкоджав організації контролю злочинності, залишалися тривала заборона кримінологічних досліджень у СРСР протягом 30-х — 50-х років ХХ ст. і перехід стримування злочинності із числа наукових проблем до розряду політичних.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 24, Спр. 4299. 400 арк.
2. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 24, Спр. 4851. 134 арк.
3. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 24, Спр. 4853. 125 арк.
4. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 24, Спр. 4945. 328 арк.
5. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Львів : Ліга Прес, 2007. 92 с.
6. Пожаров А. И. КГБ и партия (1954–1964 гг.) // Отечественная история. 1999. № 4. С. 169–174.
7. Місінкевич Л. Л. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (друга половина ХХ — початок ХХІ століття). Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2009. 426 с.
8. Червоненко Г. О. Структурно-організаційний та кадровий зміст діяльності органів міліції Донбасу в другій половині 60-х — 70-х рр. ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. 2004. № 4. С. 60–65.
9. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 24, Спр. 4943. 204 арк.

Надійшла до редакції 21.11.2016

Саблук С. А. Особенности организации контроля преступности в Украине во второй половине 50-х годов ХХ в.

Определены основные факторы, которые определяли характер организации контроля преступности в Украине на протяжении 1950-х годов. Освещены особенности формирования криминальной субкультуры, а также ее влияния на характер преступной деятельности и втягивания в нее молодых людей. Определены количественные показатели раскрытия преступлений в УССР с выделением региональных особенностей этого процесса. Исследовано влияние широкого применения наказания в виде лишения свободы на формирование криминальной субкультуры, а также на изменения профессиональной квалификации преступников. Показано негативное влияние призонизации населения на организацию контроля преступности во второй половине 1950-х годов. Освещено специфику рецидивной преступности и особенности ее распространения на территории УССР. Показано влияние использования наказания за незначительные преступления в виде замены лишения свободы условным осуждением с передачей преступников на поруки трудовым коллективам на динамику уровня преступности в Украине. Освещено влияние амнистий на процесс организации контроля преступности во второй половине 1950-х годов.

Ключевые слова: преступность, контроль преступности, криминальная субкультура, криминальные преступления, высшая мера наказания.

Sabluk, S. A. Features of Crime Control in Ukraine in the Second Half of 1950

The main factors that determined the nature of the crime control organization in Ukraine during the 1950s were determined. The criminal subculture formation features were highlighted and the influence of it on the crime character and involving the young people. The solving crimes quantitative indicators in the URSR with distinguishing the regional characteristics of the process were defined. The effect of imprisonment punishment widespread use for the criminal subculture formation and also changes in professional qualification of criminals was analyzed. A prisonization negative impact on the crime control organization in the second half of 1950 was showed. Specifics of recidivism and especially its spread in the URSR were highlighted. The influence of the penalties introduction for minor offenses as replacement of imprisonment with a probation transfer of offenders on bail labor collectives on the dynamics of crime in Ukraine was showed. The influence of the amnesties process on the crime control organization during the second half of 1950 was highlighted.

Keywords: *crime, crime control, criminal subculture, criminal offenses, the death penalty.*

